

Б. ДАНИЛИШИН, В. КУЦЕНКО

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ

---

*Країна без освіти і науки –
це раб свого сусіди*

Гельвецій

Сьогодні конкурентоспроможність будь-якої країни залежить не стільки від потужності природних ресурсів, скільки від якості людських. Рівень розвитку освіти, стан людського капіталу, кваліфікація населення вирішальною мірою формують соціально-економічний потенціал держави. Світова практика свідчить, що понад 50% зростання ВВП на душу населення визначається підвищенням продуктивності праці, освіченістю, кваліфікацією і фаховими навичками громадян. А високого рівня життя досягають ті країни, де кожен другий працівник має вищу освіту.

Які тенденції і явища характеризують сьогодні сферу вищої освіти в Україні? Як вона відгукується на ринкові трансформації економіки і що заважає їй стати потужним важелем економічного піднесення? Над цими питаннями розмірковують автори статті.

Як показало соціологічне дослідження, проведене Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України, 76% наших респондентів вважають, що культурно-освітній рівень (а його формує освіта) підвищує продуктивність праці. Вища освіта гнучко входить у систему ринкових відносин, відгукується на потреби як ринку праці, так і молоді, забезпечуючи випускників міцними знаннями у різних сферах діяльності, полівалентними та мобільними вміннями, сприяє розвитку особистості. Випускники вищих навчальних закладів мають більші можливості посісти керівні посади у всіх сферах діяльності, інтенсивно тиражують свій тип мислення, модель поведінки і спосіб життя.

Попит на фахівців із вищою освітою у світі і в нашій країні постійно зростає. Це зумовле-

но багатьма чинниками: поступовим відродженням виробництва, яке потребує кваліфікованих спеціалістів різних рівнів і профілів; жорсткими вимогами приватного сектора економіки, де після першої хвилі торговельного підприємництва активно почав зміцнюватися бізнес, що потребує високої кваліфікації персоналу у сфері управління, реклами, захисту юридичних прав тощо; змінами суспільної думки, адже нині освіта сприймається як один із важливих факторів виживання та адаптації до нових соціально-економічних умов, гарант успішної соціальної мобільності та досягнення високого статусу, основи матеріального добробуту; орієнтацією молоді на престижні професії і сфери фахової діяльності, зокрема фінансово-економічної та правової. Економіст і юрист уже стали стереотипами привабливості у громадській

© ДАНИЛИШИН Богдан Михайлович. Член-кореспондент НАН України. Заступник голови Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

КУЦЕНКО Віра Іванівна. Доктор економічних наук. Завідувач відділу цієї ж установи (Київ). 2005.

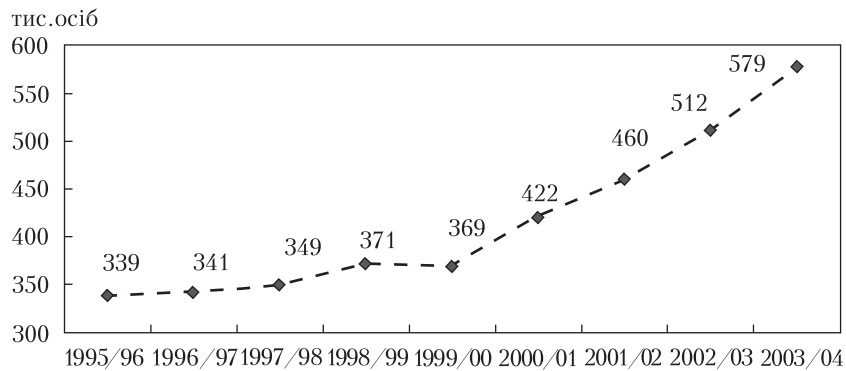

Рис. 1. Динаміка обсягів випускників вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації

свідомості. І ці стереотипи продовжують відігравати вирішальну роль у виборі професії, попри насиченість ринку праці спеціалістами вказаних профілів, відсутність вакансій і навіть появу безробіття серед випускників вищих навчальних закладів відповідних факультетів.

В умовах освітнього буму і розширення доступу до закладів вищої освіти (платної і безоплатної) молодь намагається через освіту досягти економічної та соціальної стабільності на найближче майбутнє, закласти підґрунтя матеріального добробуту і забезпечити можливість професійного зростання. Вона дедалі більше починає розуміти, що освіта, спеціальність, кваліфікація — це капітал для інвестування. А успішність включення у процеси соціальної диференціації детермінується проходженням через формально-організаційні структури вищої освіти, яка останнім часом стала насамперед сферою державних інтересів, національної безпеки і незалежності. Якщо, скажімо, у 2002 р. потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць групи «фахівці» становила 9 тисяч осіб, то у 2004 р. — уже 13,9 тисячі.

Попит на спеціалістів із вищою освітою зростає у всіх країнах світу. Підвищення середнього рівня освіченості на один рік навчання сприяє збільшенню ВВП на душу

населення на 3–6% на рік ¹. Розвинені країни світу передусім нарощують масштаби підготовки фахівців за рахунок різних форм власності. Ця тенденція сьогодні характерна і для України (рис. 1).

У результаті зростає питома вага населення з вищою освітою. Якщо за переписом 1959 р. на кожну 1000 жителів нашої країни вищу освіту мала 21 особа, то за даними 2001 р. — 129. При цьому, як показали результати соціологічних досліджень, 88% батьків хочуть, щоб їхні діти отримали вищу освіту. Цього вимагає й економіка. Адже нині серед працівників промисловості частка осіб з вищою освітою сягає понад 40%, у сільському господарстві — близько 20%, не кажучи вже про галузі соціальної сфери — освіту, охорону здоров'я, де ці цифри дорівнюють 50%. Тобто в Україні поступово відбувається інтелектуалізація економіки. Однак тут здебільшого йдеться про заклади вищої освіти I–IV рівнів акредитації. Якщо ж говорити про частку випускників ВНЗ III–IV рівнів акредитації, то ці цифри значно нижчі. Зокрема, у сільському господарстві вони становлять 6,2%, на транспорті та у зв'язку — 12,9%, у промисловості — 15,6%, у системі охорони здоров'я — 20,5% і лише в освіті — близько половини.

¹ OECD. Education at a Glance. — OECD, 2004.

Слід зазначити, що попит на вищу освіту зростає так само, як і можливості її здобути. Приємно констатувати, що у працюючої молоді серед мотивів здобути вищу освіту превалюють такі: бажання зробити кар'єру (понад 30% опитаних), отримати глибокі професійні знання, інтерес до освітньої діяльності (24,4%). Тобто домінують ті мотиви, що сприяють більшій конкурентоспроможності на ринку праці. У свою чергу, вищі навчальні заклади, освоюючи ринкові відносини, намагаються максимально задовольняти попит населення на освітні послуги. Сьогодні в Україні існує широка мережа ВНЗ — близько 1000 державних і недержавних, причому і в державних переважна більшість студентів навчається за контрактом на платній основі. Така ситуація зберігатиметься доти, поки підготовка кадрів не вступить у протиріччя із ситуацією на ринку праці.

Нині за кількістю студентів на 10 тисяч населення Україна посідає одне з перших місць серед країн СНД. Особливо високі темпи зростання цього показника характерні для вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації (рис. 2).

Розвиток ринкових відносин в економіці, перехід до комплектування частини контингенту вищих навчальних закладів на платній основі, як відомо, привели до своєрідної інверсії спеціальностей вищої школи, коли на перше місце вийшли гуманітарні та соціально-економічні. Останніми роками дедалі

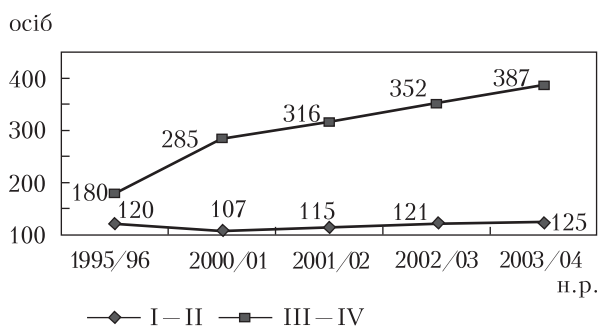

Рис. 2. Динаміка чисельності студентів у розрахунку на 10 тис. населення

більше затребуваними стають спеціалісти-програмісти, фахівці з інформаційних технологій. Орієнтація на оволодіння новими професійними знаннями, вважають студенти, підвищує гарантії їхньої професійної стабільності, адаптивний потенціал, формує гнучкість і конкурентоспроможність в умовах ринку. Ринкові механізми дедалі активніше проникають у вищу школу. ВНЗ, держава і суспільство покликані охороняти соціальну місію вищої школи — забезпечувати індивідуальний підхід до студентів при зарахуванні на навчання, підпорядкування освітнього процесу інтересам студентів, подолання «відпливу мізків» і заміну цього негативного явища на «обмін умами».

Соціально-економічна ситуація в Україні змінюється одночасно з модернізацією вищої школи в цілому, її структурною перебудовою, змінами у фінансуванні, забезпеченні автономії вищих навчальних закладів. Останні поступово набувають рис підприємницьких організацій. І саме попит на випускників соціально-економічних кафедр у нас зростає.

Однак ще залишається дисбаланс між попитом і пропозицією. Так, ВНЗ України дещо забагато випускають фахівців, нерідко незатребуваних в економіці. Скажімо, у 2004 р. потреба підприємств країни у працівниках на заміщення вільних робочих місць становила 138,8 тисячі осіб, половина з яких — фахівці. Разом з тим лише вищі навчальні заклади III і IV рівнів акредитації того ж року підготували 416,6 тисячі спеціалістів. А це означає, що велика кількість молодих людей, які отримали вищу освіту, не знаходять у нашій країні роботу за фахом, вимушені або ж працевлаштовуватися в іншій професійній сфері, або ж виїжджати з України. Прикро констатувати, але щорічний відплив за кордон молодих спеціалістів у нас становить 10–12%. І виїжджають, як правило, найперспективніші. Частина ж випускників працевлаштовується у своєму регіоні, місті, де навчалися, але не

як фахівці, а як люди з певною освітньою підготовкою. Здебільшого згодом вони здобувають другу вищу освіту. У 2003 р. на кожну 1 000 жителів міждержавна міграція (кількість тих, хто виїхав) становила 1,3 особи, тоді як прибульців — 0,8. Лише у країни СНД емігрувало 40647 осіб, в інші держави — 23052. У результаті таких міграційних процесів Україна зазнає великих втрат людського капіталу. А це означає, що структура підготовки кадрів перебуває у гострому протиріччі не лише з об'єктивними потребами розвитку країни, а й із запитами ринку праці.

У нас досі не обґрунтовані масштаби підготовки кадрів у сфері освіти, інженерії. У 2003 році до вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації було прийнято за спеціальностями: «інженерія» — 21,7%, «освіта» — 10,7%, «економіка, комерція та підприємництво» — 32,3% студентів. Практика засвідчує, що фахівців кожної професійної групи необхідно готувати стільки, скільки потрібно ринку. Діяти всупереч ринкових правил — безглуздо. Картина стереотипів у свідомості старшокласників (і їхніх батьків), у яких відображаються їх уявлення про світ професій і фахові цінності, з одного боку, і сукупність висновків про стан ринку праці і попит на різні спеціальності, кваліфікацію — з другого, показують нестиківку цих уявлень з реальністю. Лише впродовж 1995/96 — 2003/04 навчальних років кількість студентів у ВНЗ України зросла з 1,5 млн осіб до 2,4 млн, зокрема на денних відділеннях — з 1,0 до 1,5 млн. Високі також темпи збільшення числа студентів у розрахунку на 10 тис. населення. Проте подібної тенденції не спостерігається щодо якості підготовки фахівців. Більшість випускників вищих навчальних закладів не володіє сучасними інноваційними технологіями, багато з них не мають навичок роботи з новою технікою. Це й зрозуміло. Адже за останні півтора десяти років практично не поліпшилися ресурсний потенціал вищої школи, її матеріально-технічна

база. Сьогодні для нашої вищої освіти характерними є такі негативні явища і тенденції:

- ♦ втрата кадрового потенціалу, що відкинуло науку далеко назад; зниження статусу професора і вченого — нині його не можна порівняти з подібним статусом у жодній розвиненій країні світу;
- ♦ зниження якісних параметрів роботи ВНЗ; чимало підприємств мають великі сумніви щодо кваліфікації фахівців, підготовлених вищими навчальними закладами країни;
- ♦ надзвичайно велике розростання мережі ВНЗ, у тому числі й університетів, яке не супроводжується підвищенням якості навчального процесу. За останні півтора десяти років в Україні відкрито 202 недержавні вузи і понад тисячу їхніх філій і філій державних вищих навчальних закладів;
- ♦ низький рівень оплати праці у ВНЗ, що зумовило високу плинність кадрів, здебільшого молодих; сьогодні викладацький склад вищих навчальних закладів — люди передпенсійного і пенсійного віку, тоді як, скажімо, у США — сорока і сорокап'ятирічні;
- ♦ дисбаланс між об'єктивним попитом у кадрах і відповідною пропозицією. Надзвичайно стрімке зростання фахівців із вищою освітою (ВНЗ III—IV рівнів акредитації) не узгоджується з підготовкою кадрів у вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації, а також робітників масових професій;
- ♦ фізичне старіння основних матеріально-технічних засобів у вищих навчальних закладах; низький рівень забезпечення навчально-лабораторним обладнанням;
- ♦ брак місць у студентських гуртожитках; зменшення частки студентів, які навчаються на державні кошти.

Протягом останніх років ринкова кон'юнктура почала помітно впливати на поведінку ВНЗ. Однак низка вищих навчальних

закладів, не враховуючи реальні потреби, продовжує розширювати прийом на спеціальності «економіка, право, менеджмент», хоча фахівцями цього профілю вже перенасичений ринок праці.

Останнім часом зростає кількість абітурієнтів, які вступають до ВНЗ на платній основі. Якщо у 1995/96 навчальному році за кошти фізичних і юридичних осіб було прийнято 18% студентів, то у 2003/04 році — вже 60%².

Зарубіжний досвід свідчить на користь різних форм навчання, адже це важливо для забезпечення якості підготовки спеціалістів. Однак в Україні у цій сфері існують великі перекося. Приміром, у Німеччині діє 318 державних ВНЗ, де навчається 1,8 млн студентів, і лише 3 — приватних із загальною чисельністю студентів близько тисячі осіб. Як відзначає відомий педагог Г. Берхорн, порівняно з державними випускники приватних вищих навчальних закладів демонструють нижчий рівень знань, відсутність широкого кругозору. Окрім того, тут спостерігається недостатній міждисциплінарний підхід до навчання.

Сьогодні українська вища школа найбільше потерпає від браку коштів, вона недофінансовується на 60–70%. Нагадаємо, що навіть у 1942 р. на потреби освіти в колишньому СРСР виділяли 5,7% бюджету, а в 1950 р. — аж 14%³. Нині ж держава намагається тягар фінансування перекласти на плечі батьків. Це передусім відчувається у вищій школі. І тому, щоб вижити, ВНЗ що-

² Це свідчить передусім про те, що в країні існує значний платоспроможний попит. Причому 50-відсоткове збільшення студентів за останні 10 років сталося за рахунок середніх верств населення.

³ У 60-х роках, після успіхів СРСР у космосі, американські експерти підготували для конгресу США доповідь про стан викладання математики в школах країни, заявивши, що, з огляду на низький освітній рівень, виникає загроза для національних інтересів держави. Як результат — протягом наступних десятиліть для США пріоритетом стає саме розвиток освіти.

року збільшують кількість студентів, яких зараховують на навчання за контрактом, вводять нові, престижні сьогодні у суспільстві спеціальності. Навіть технічні ВНЗ змушені запроваджувати підготовку фахівців за спеціальностями, які не мають стосунку до їхнього профілю (право, банківська справа, туристичний бізнес), але користуються попитом на ринку праці. Це і спричинило появу недержавних вищих навчальних закладів, а в державних — груп, у яких здобувають вищу освіту за контрактом. Однак виникає запитання: чи ефективно використовуються кошти, які сплачують студенти? Скажімо, в Японії перший приватний ВНЗ було створено ще 1868 року відомим діячем у галузі освіти Юкіті Фукадзаво. І відтоді практично всі організатори приватного освітнього сектора працювали над тим, щоб кошти, зібрані зі студентів, використовувалися з максимальною ефективністю. У цій країні, враховуючи підвищений попит на вищу освіту з боку представників середнього класу, керівництво приватних ВНЗ намагається виробити найкращі стратегії фінансової і фізичної доступності освітніх послуг. Приватні вищі навчальні заклади Японії пропонують освіту у важливих галузях знань, що не охоплені державними університетами, зайнявши, таким чином, допоміжну нішу й уникнувши конфліктів з державними ВНЗ. Вони нарощують свої фінансові фонди за рахунок успішних методів управління і підвищення ефективності.

Разом з тим, як підтверджує світовий досвід, коли вища освіта стає масовою, погіршується її якість. Це дедалі виразніше проявляється і в Японії, що не могло не стурбувати державу через загрозу зниження її конкурентоспроможності на світовому ринку. У зв'язку з цим у 1983 р. у Японії була прийнята «П'ята рекомендація з адміністративної реформи», в якій, зокрема, зазначалося:

«вища освіта — справа кожного громадянина, а тому участь уряду у забезпеченні

населення вищою освітою має бути зведена до мінімуму;

- ♦ державна політика утримання плати за навчання на низькому рівні виявилася не ефективною, адже результати досліджень свідчать, що навчання ніяк не пов'язано з доходами родин. Інакше кажучи, багато дітей заможних батьків навчаються у державних університетах, де плата за навчання менша, ніж у приватних. До державних університетів, особливо престижних, вступ настільки жорсткий, що лише дуже добре підготовлені абітурієнти можуть скласти вступні іспити, а це потребує значних затрат фінансів, часу, зусиль;
- ♦ з'ясовується, що з погляду плати за навчання не існує жодних підстав порівнювати державні вузи з приватними, оскільки підготовка державних керівників не є тепер метою вищої освіти ⁴.

Японці сутність ринкової економіки, зокрема у сфері вищої освіти, визначили так: ті, хто отримує блага, мають за них платити.

В Україні ж перехід до масової вищої освіти проявив ще одну аберацию: багато інженерів, лікарів, учителів трудиться у сферах, не пов'язаних з їхньою професією, пропонують свої послуги комерційним організаціям. Основною причиною цього є той факт, що пропонується їм заробітна платня недостатня навіть для забезпечення елементарних життєвих потреб. Хоча ні для кого не секрет, що випускники педагогічних і медичних вузів виконують найскладніші соціальні функції — збереження і всебічного розвитку життєво важливих сил людини. Однак саме вони опинилися серед категорій працівників з найнижчою заробітною платнею. Саме це і спричинює зниження соціального статусу професії вчителя, гальмує прихід у школи молодих кваліфікованих

⁴ М а с а т е р у Б а б а. Кто должен оплачивать высшее образование? // Высшее образование сегодня. — 2004. — №1. — С. 45—46.

Середньорічний дохід американців з різним рівнем освіти

Рівень освіти	Заробітна плата, дол. США. Чоловіки	Заробітна плата, дол. США. Жінки
Менше 9 класів	13 438	8 238
9–12 класів (без диплома)	17 707	9 625
Випускник середньої школи	27 240	14 695
Випускник коледжу	32 724	19 665
Диплом асистента	36 632	21 959
Диплом бакалавра	52 240	31 642
Диплом спеціаліста	81 934	45 510
Докторський ступінь	70 452	46 499

Д ж е р е л о : Statistical Abstract of the United States not data book / U. S. Bureau of the Census. — 2001. — Р. 440.

кадрів, створює проблеми забезпечення соціального захисту працівників системи освіти. Разом з тим практика свідчить, що всі реформи у сфері освіти не будуть реалізовані, якщо не зміняться умови праці педагога.

Як підтверджує світовий досвід, заробітна платня працівників у країнах із соціально орієнтованою економікою прямо корелює із рівнем освіти (див. таблицю).

Закиди щодо зниження якості навчання стосуються передусім недержавних вищих навчальних закладів України, які становлять 18,6% їх загальної мережі. Тут працює менше 8% докторів і менше 10% — кандидатів наук від загальної кількості викладачів з науковими ступенями. Разом із тим, як відомо, недержавні ВНЗ мають кращі умови для навчання. У них більше фінансових можливостей для створення високотехнологічного інформаційно-освітнього середовища, розробки електронних навчально-методичних матеріалів, мультимедійних домашніх завдань, віртуальних

лабораторних практикумів, для формування електронної бібліотеки.

Отже, комерціалізація вищих навчальних закладів, зростання масштабів підготовки кадрів, якщо це не забезпечено відповідними ресурсами, спричинює зниження якості вищої освіти як у недержавних, так і в державних ВНЗ, що негативно позначається на результатах подальшого професійного становлення їх випускників.

І вже цілковитою профанацією вищої школи як інституції є тенденція до утвердження «етики уникнення зусиль», коли студенти купують не лише лабораторні і курсові роботи, а й дипломи. Сформувався напівлегальний ринок, де пропонують такі освітні «ведмежі» послуги. Так, нещодавно на Рівненській АЕС було виявлено, що 10 співробітників (від начальника зміни до старшого оператора реакторного відділення) просто купили дипломи на одному з одеських ринків⁵. А з'ясувалося це лише тоді, коли сталося кілька аварійних зупинок. Не приведи Господи, але такі горе-фахівці могли б спричинити ще один Чорнобиль.

Тому найважливішою проблемою у сфері освіти є підвищення якості підготовки кадрів. І цьому має сприяти посилення конкуренції між вищими навчальними закладами — це і отримання кредитів, і науково-педагогічний рівень кафедр та викладачів.

Зростанню якості підготовки фахівців сприятиме і розширення автономії ВНЗ щодо:

- “ визначення напрямів підготовки і розробки навчальних програм;
- “ затвердження наукової проблематики;
- “ розв'язання фінансових і кадрових питань.

Проблеми вищої освіти — серед найбільш соціально значущих. При цьому слід вра-

⁵ Колесников В.Н., Кучер И.В., Турченко В.Н. Коммерциализация высшего образования — угроза национальной безопасности // Педагогика. — 2004. — №6. — С. 102.

ховувати, що освіта, як відомо, є одним із найконсервативніших інститутів. Будь-яка освіта, у тому числі і вища, відстає від життя, однак це не завжди негативно позначається на її розвитку.

В основу модернізації вищої освіти мають бути покладені сучасні технології. Їх основними принципами є такі:

1. *Науковість*. Визначає зміст навчального матеріалу і потребує включення до нього не лише фундаментальних положень сучасної науки, а й питань, пов'язаних із перспективами її розвитку. При цьому способи засвоєння навчального матеріалу мають бути адекватними сучасним науковим способам пізнання, зокрема з використанням нових інформаційних технологій.

2. *Доступність*. За умов використання новітніх інформаційних технологій кожен студент має можливість вибору необхідного темпу засвоєння навчального матеріалу.

3. *Системність і послідовність* дають змогу будувати і коригувати фрагменти навчальних програм з метою досягнення більшої ефективності самостійної роботи студента.

4. *Міцність знань*. Знання, вміння й навички закріплюються і постійно вдосконалюються у процесі навчання.

5. *Наочність* досягається завдяки багатим ілюстративним можливостям нових інформаційних технологій, що у динамічній формі розкривають процес чи явище і його дослідження. Мульти- і гіпермедійні програми дають яскравий образ засвоюваного навчального матеріалу.

6. *Зв'язок теорії з практикою*, формування розумного балансу між ними. Використання інформаційних технологій як засобів навчання дає змогу студентам набути нових професійних якостей, комп'ютер стає інструментом майбутньої фахової діяльності.

7. *Свідомість і самостійність* в освоєнні навчального матеріалу. У студентів

формується потреба в самоконтролі, що позитивно позначається на успішності. В результаті творчого використання знань розвиваються дослідницькі вміння, нестандартні підходи до різних ситуацій.

8. *Колективізм* передбачає виховання у студентів навичок колективної діяльності, комунікативних якостей, вміння узгоджувати особисті та суспільні інтереси, необхідні для формування особистості майбутнього організатора і керівника. Використання можливостей нових інформаційних технологій як засобу спілкування окремих людей чи груп за інтересами у будь-якій точці Землі. Саме комп'ютерні мережі слугують технічною передумовою розвитку групових форм навчання, телеконференцій.

9. *Індивідуалізація навчання* реалізується через поетапне досягнення певного масиву знань студентами з різною початковою підготовкою. Навчальна праця ускладнюється з удосконаленням умінь студента. Наявність нових інформаційних технологій — це багатоваріантний банк навчальних завдань і контрольних питань, широкі межі «варіативності» подачі навчального матеріалу, дозування обсягу допомоги, що створює умови для глибшого вивчення окремих питань, пошуків оптимального рішення.

На жаль, в умовах становлення ринкових відносин перевага віддається формуванню фахівців у сфері підприємницької діяльності. Але не слід забувати, що Україні потрібні висококваліфіковані спеціалісти і в інших галузях економіки. У провідних ВНЗ світу основну увагу приділяють роботі з обдарованою молоддю. Вищі навчальні заклади мають готувати національну еліту. Однак відбір абітурієнтів за критерієм таланту можливий, за нашими розрахунками, з фінансовим забезпеченням хоча б на рівні 2 тис. доларів США на одного студента. Це дало б змогу ВНЗ відновити на ринку освітніх послуг нормальні правила гри. Нині ж держава неспроможна забез-

печити таке фінансування. Разом з тим і батьки можуть лише частково брати участь у формуванні освіти своїх дітей (не більш як на 25–30%). А це є чи не найбільшою перешкодою на шляху до якісної підготовки кадрів. І освіта почала пристосовуватися до обмеженої платоспроможності населення (ВНЗ не забезпечені повною мірою літературою, матеріально-технічною базою, висококваліфікованими викладачами).

Сьогодні у багатьох вищих навчальних закладах працюють так звані віртуальні викладачі. Вони там лише оформлені й отримують зарплату, сприяють проходженню ліцензування. Проте лекції не читають, не забезпечують навчального процесу. Такий віртуальний професор, як правило, штатно працює у Києві і водночас є завідувачем кафедри, скажімо, у Чернівцях, Рівному, Хмельницькому, в іншому обласному чи навіть районному центрі. Хочеться запитати: доки ми самі себе будемо ошукувати? Адже всім зрозуміло, що за таких умов випускники вузів отримують неповноцінну професійну підготовку. Подоланню цього негативного явища може сприяти підвищення рівня оплати праці викладачів вищої школи і певна законодавча база, яка б заборонила їм таку віртуальну педагогіку. У цьому плані заслуговує на увагу досвід Німеччини, де існує так звана базова зарплата (викладач у ВНЗ отримує від 3,7 до 4,5 тис. євро), до якої плюсується надбавка за високі результати в наукових дослідженнях, за підготовку кадрів, за роботу в органах університетського самоврядування, що здійснюється за рахунок позабюджетних коштів. Така система оплати праці, як стверджують фахівці, підвищує конкурентоспроможність німецької вищої школи.

Якою має бути вища школа демократичної України? Патерналістською? З опорою на самостійного споживача? Чи має орієнтуватися на середній клас?

Як відомо, тривалий час випускники вищих навчальних закладів, у тому числі і в

Україні, становили значну меншість населення. Вони були орієнтовані на обмежені сфери діяльності, не відчували труднощів у працевлаштуванні, мали високий статус у суспільстві. Однак часи змінилися. Трансформується структура економіки, зростає відсоток населення, зайнятого у сфері послуг, де традиційно частка осіб з вищою освітою є високою. Одночасно посилюється диверсифікація потреб у персоналі з вищою освітою. Сьогодні гострою є проблема безробітних серед дипломованих спеціалістів, причому у певних сферах спостерігається їх «перевиробництво», а в інших — «недовиробництво». Загалом же «перевиробництва знань», надміру осіб з вищою освітою не буває. Справді, ще ніхто ніколи (ні суспільство, ні індивід) не страждав від надлишку освіченості. Адже чим якісніша освіта, тим ширший вибір, що відкривається перед особистістю. Саме в цих умовах модернізації освіти має сприяти впровадження маркетингу, який полегшує адаптацію вищої школи до попиту на ринку освітніх послуг. А це потребує посилення фундаментальності освіти. Тобто знання, отримані у вищому навчальному закладі, мають будуватися на міцному підґрунті, яке покликана забезпечити загальноосвітня школа.

Наші напрацювання у сфері прогнозування продуктивних сил дають підстави стверджувати, що і в близькій перспективі не передбачається суттєвого перерозподілу працівників за рівнем професійної освіти. Також можна очікувати зростання напруженості на ринку праці, пов'язаної з проблемою працевлаштування випускників вузів з низки спеціальностей, що не користуються реальним попитом. Така ситуація збережеться і для випускників гуманітарних, управлінських та юридичних напрямів. Це змусить деяких з них пройти перепідготовку і змінити фах. До речі, результати наших досліджень показали, що вже на рівні другого-третього курсів 40% оптимальних студентів не пов'язують свою майбутню

роботу з отриманою фаховою підготовкою і ще у студентські роки прагнуть продовжити освіту в рамках нової професії.

Разом із тим слід оптимізувати систему відбору абітурієнтів. У Німеччині, скажімо, не всі випускники середніх навчальних закладів мають право вступати до вищого навчального закладу. Водночас у розвинених країнах існує високий відсів студентів. Приміром, у ФРН він становить 24%, у США — 34%, Франції — 41%, Швеції — 52%⁶. Поліпшенню контингенту абітурієнтів має сприяти також розвиток профільних шкіл, забезпечення їх необхідними матеріальними та кадровими ресурсами.

В усьому світі діє система кредитування вищої освіти під порівняно невисокий відсоток. Скажімо, у Норвегії це — 5,6%, у США — 3,8%, Данії — 1,6%, Швеції, Чилі — 1%, а в Австрії — 0,0%⁷. В Україні теж впроваджується ця система. Однак ще дуже низький відсоток наших студентів може скористатися кредитом.

Світовий досвід засвідчує, що уряд будь-якої індустріальної держави, яка дбає про свій розвиток, має взяти на себе фінансову відповідальність перед суспільством за освіту. Особливо велика увага цій проблемі приділяється у США та в Японії. Можна виділити 3 типи фінансування вищої освіти.

Перший тип — фінансування виключно за рахунок держави. Така модель характерна для Великої Британії та ФРН, хоча у першій із цих країн останнім часом також вводиться плата за навчання. Сучасне суспільство потребує висококваліфікованих керівників і спеціалістів, тому логічно, коли воно вкладає кошти у їхню підготовку. Слід також враховувати так званий зовнішній ефект освіти, тобто результати, отримані

⁶ В о р ж е й к и н а О. Высшее образование в ФРГ: пути развития // Современная Европа. — 2004. — №4. — С. 125.

⁷ Платное образование. — 2004. — № 12. — С. 14.

безпосередніми учасниками економічної діяльності, які йдуть на благо всього суспільства. До них варто віднести оптимізацію соціального устрою, підвищення якості і розширення асортименту товарів, пропонувананих споживачам. Ці чинники дають підстави уряду брати участь у фінансуванні вищої освіти. Не менш важливим є той факт, що уряд має виробити політику згладжування нерівності доступу до вищої освіти (між бідними і багатими родинами тощо).

Другий тип — фінансування лише за рахунок приватних джерел.

Третій тип передбачає використання поряд з приватними також суспільних ресурсів (це найбільш характерно для Японії).

У Японії, приміром, діють три системи фінансового забезпечення закладів освіти:

- приватна — без залучення державних ресурсів;
- державна — без використання приватних джерел;
- змішана система.

Вищі навчальні заклади, котрі фінансуються державою, мають орієнтуватися на забезпечення державних інтересів. У кожному регіоні необхідно визначити, яких саме фахівців і в яких масштабах слід готувати. Тобто потрібні науково обґрунтовані прогнози щодо потреби у спеціалістах певного рівня і якості підготовки, орієнтуючись на перспективну кон'юнктуру професій і спеціальностей, щоб не спричинити нездорову конкуренцію між ними та соціальне напруження у суспільстві.

Основою розвитку вищої освіти має стати модель «освітні послуги — споживач — ринок праці». Це, у свою чергу, диктує необхідність моніторингу потреб населення у послугах вищої освіти, що дасть змогу

враховувати уявлення молоді про престижність певних професій, дослідити стереотипи її поведінки стосовно освітніх послуг, створити інформаційну базу для прогнозування виявлених тенденцій. При цьому пропорції підготовки фахівців у ВНЗ мають узгоджуватися з усіма іншими ланками формування кадрів.

У сув'язі проблем вищої школи в нашій країні каменем спотикання залишається її фінансове забезпечення. Від розв'язання цієї проблеми залежить і високий рівень підготовки фахівців, і фундаментальність вищої освіти, і її доступність, а в остаточному підсумку — конкурентоспроможність України.

Б. Данилишин, В. Куценко

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Резюме

Розкривається значення вищої освіти у формуванні інноваційної моделі розвитку країни та шляхи її модернізації в ринкових умовах. Характеризуються тенденції і явища у підготовці фахівців вищими навчальними закладами України. Порівнюються різні моделі фінансового забезпечення освіти у розвинених країнах, підкреслюється, що вища освіта стає сферою державних інтересів і національної безпеки.

B. Danylyshyn, V. Kutsenko

INNOVATION MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT: A ROLE OF HIGHER EDUCATION

Summary

The significance of higher education in formation of innovation model of country development and its modernization in market environment is described. The authors characterize trends and phenomena of specialists training by higher education institutions of Ukraine. Different models of education funding in developed countries are compared, it's underlined that higher education becomes a sphere of state interests and national security.